

Figyelő

HANNU SOIKANNEN

A finn társadalom modernizálódásának társadalmi előfeltételei*

A társadalmi változás Finnországban lassabb, mint Skandináviában és Magyarországon

A finn társadalom a gazdasági szerkezet és a városiasodás szempontjából később modernizálódott, mint a skandináv és a magyar társadalmak.¹

1. táblázat. A népesség megoszlása a mezőgazdaság, az ipar, a szolgáltatások stb. között Finnországban, Skandináviában és Magyarországon, 1870—1940 (‰-ban)

	Mezőgazdaság				Ipar és kézműipar				Egyéb			
	1870	1900	1920	1940	1870	1900	1920	1940	1870	1900	1920	1940
Finnország	81	73	66	54	5	11	13	18	14	16	21	28
Svédország	72	55	44	34	15	28	32	36	13	17	24	30
Dánia	55	44			26	30			19	26		
Norvégia	69*	44			16*	26			15	30		
Magyarország	75	68	56	51	10	13	21	25	15	19	23	24

* 1865

Ezen kritériumok szerint Finnország 30—40 évvel elmaradt a skandináv országok és Magyarország mögött. A két világháború között azonban sikerült ebből valamit behoznia, különösen Magyarországhoz képest. Mindezek ellenére Finnország jóval „modernebb” volt, mint azt a gazdaságok szerkezetének egyszerű összehasonlítása alapján vélhetnénk. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a falusi lakosság — különösen telente — bekapcsolódott az erdőgazdálkodásba, s a fakitermelésből, a fa fogatos szállításából, és a tutajozásból extra jövedelemre tett szert. Mi több, az erdőtulajdonos gazdák többsége a fakereskedelem révén további többletjövedelemhez jutott, amelynek segítségével korszerűsíthették gazdaságukat, iskoláztathatták gyermekeiket, vagy általános beruházást hajthattak végre.

Eppen az erdei munka vált a mezőgazdasági és általában a vidéki munkaerő kapcsolatainak üzleti alapokra helyeződésének fő okává; ez tette lehetővé, hogy a folyamat gyorsabb legyen, mintha a vidéki lakosság kizárólag mezőgazdasági munkával foglalkozott volna.

A városiasodás mértékét tekintve határozott különbséget találunk egyfelől Finnország és a skandináv államok, másfelől Magyarország között, s megint csak nem Finnország javára.²

* A magyar és finn történészeknek Budapesten az MTA Történettudományi Intézetében 1984-ben rendezett konferenciáján elhangzott előadás szövege.

¹ Lennárt Jörberg: *The Nordic Countries 1850—1914*. Fontana Economic History of Europe 4. 2. — Lennárt Jörberg—Olle Krantz: *Scandinavia 1914—1970*. Fontana. 6. 2. — Ivan T. Berend—György Ránki: *Economic Development in East-Central Europe in the 19th—20th Centuries*, 137., 304—305.

² Eino Jutikkala: *Urbanisoiutumen, Soumen kaupunkilaitoksen historia* 2. 14—17. — Jan Myhre: *Urbanisering i Norgei industrialiseringens förste fase ca. 1850—1914*. — Bo Öhngren: *Urbanisering i Sverige 1840—1920*.

2. táblázat. A városi lakosság a teljes népesség százalékában Finnországban, Skandináviában és Magyarországon 1870—1940 között

	1870	1890	1900	1910	1920	1930	1940
Finnország	7,5	9,9	12,5	14,7	16,1	22,4	26,8
Svédország	13,9	18,8	21,5	24,8	29,6	32,5	37,5
Norvégia	15,6*	23,7	28,0	28,8	29,6	28,5	28,0
Dánia	24,8	33,2					54,5
Magyarország		16,2	17,8	26,7	32,9	28,3	29,2

* 1865

Az urbanizáció szintje — figyelembe véve, hogy az mennyire függ a közigazgatás szabályaitól — nem igazán mérvadó mércéje egy ország korszerűsödésének, különösen nem Finnország esetében.

Finnországban ahogyan Norvégiában és Svédországban is, az ipari üzemek vidéken, az energia- és a nyersanyagforrások közelében települtek. Ezért ezekben az országokban az iparosítás nem kapcsolódott össze a városiasodással oly módon mint pl. Magyarországon, ahol az ipar Budapesten koncentrált. A finn vidéki munkás bizonyos fajta kvázi-önellátó gazdálkodásban élhetett. Ez azt jelentette, hogy az alacsony bérek nem okoztak olyan nyomort, mint azokban az országokban, ahol az iparosítás szorosabban kapcsolódott az urbanizációhoz. Finnországban az iparosítást nem követte a szolgáltatások és a munkamegosztás növekedése úgy, mint a többi vizsgált államban. Ezért a hagyományos agrártársadalom több vonása hosszabb ideig megőrződött.

Az írni-olvasni tudás, mint a változás előfeltétele

Berend és Ránki (The European Periphery and Industrialization 1870—1914. p. 55.) hangsúlyozzák a műveltségi színvonal, s különösen az írni-olvasni tudás elterjedésének fontosságát az északi államokban (Finnországban és a skandináv államokban), szemben a többi perifériális, sőt a „központi” európai államokkal szemben is. Ebben az összefüggésben utalnak a lutheránus vallás hatására is az általános írni-olvasni tudás korai elérésében. Az írás-olvasás ismeretének általánossá válásában Finnország, akárcsak a skandináv országok, határozottan különbözött Magyarországtól, ahol 1868-ban a lakosság 68 százaléka még írástudatlan volt³, míg Finnországról ebben az időben azt mondták, hogy ott mindenki tudott olvasni. A rendelkezésre álló adatok szerint a 20. század elején a 15 évnél idősebb lakoságnak mindössze 1 százaléka volt analfabéta, bár ezen belül a Viipuri (Wi-borg) kerület görög-keleti vallású lakosságának még 27 százaléka nem tudott írni-olvasni.⁴

Amerikai bevándorlók adatainak vizsgálata során Carloo Cipolla megállapította, hogy 1895-ben a finn bevándorlók 11 százaléka, 1897-ben 8 százaléka és 1898-ban mindössze 4 százaléka nem tudott olvasni. Magyar bevándorlók esetében ez az arány ugyanezekben az években 40, 32 és 24 százalék. Az 1900 és 1914 között Amerikába bevándorolt finnek között csak 2 százaléknál kevesebb analfabétát találtak, míg ugyanekkor az arány a magyarok között még mindig 11 százalék volt.⁵

Az írni-olvasni tudás olyan lehetőség, amely a korszerűsödési folyamat egy adott szakaszában nagy jelentőségre tett szert. A finn és a magyar kivándorlók eredetileg egyaránt az agrár népességhez tartoztak. A finnek azonban nem a legszegényebb rétegből jöttek: közülük sokan ostrobothniai kisbirtokos parasztok fiai és lányai voltak. A magyar kivándorlók valószínűleg kevésbé jómódúak lehettek, ezért talán túlságosan is kedvezőtlen írni-olvasni tudásuk összehasonlítása az 1890-es években és az 1900-as évek elején. Azt azonban mindenképpen kimondhatjuk, hogy Magyarországon a mezőgazdasági területek lakosságának sokkal na-

³ Peter Hanak: The Dual Monarchy. In: A History of Hungary (ed. by Ervin Pamlény) 367.

⁴ Pääviö Tommila: Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860, 109—112. — Antero Heikkinen: Perinneysteisösta kansalaisyhteisöön. 121.

⁵ Carlo Cipolla: Literacy and Development in the West. 96—97.

gyobb hányada és sokkal hosszabb ideig volt analfabéta, mint Finnországban. Ennek okát az eltérő vallásokban, részben a Magyarországon uralkodó feudális nagybirtokos hagyományokban kereshetjük.

Az oktatási rendszer sajátosságai

Finnország talán kevésbé volt fejlett az általános írni-olvasni tudás tekintetében, mint a skandináv államok, azonban így is az európai élvonalba tartozott, s határozottan megelőzte Magyarországot. Ennek ellenére azt találjuk, hogy az elemi iskolák és általában az alapfokú oktatás nem terjedt olyan gyorsan Finnországban, mint maga az írás-olvasás ismerete.

Igaz ugyan, hogy 1866-ban elfogadtak egy törvényt, amely állami támogatást biztosított az elemi iskolát alapító egyházközsegeknek, azonban az iskola alapításáról az egyházközség a saját belátása szerint dönthetett. A magyar elemi iskolai törvényt 1868-ban hozták, s finn megfelelőjénél jóval hatásosabb volt: kötelezővé tette mind az iskola-alapítást, mind az iskola-látogatást. Így aztán Magyarország hamarosan megelőzte Finnországot az alapfokú oktatás általánossá válásában.

3. táblázat. A tanulók és a tanárok számának növekedése a finn és a magyar elemi iskolákban 1870—1920 között

Finnország				Magyarország		
Gyermekek száma	Tanárok	a 7—14 éves korcsoportba tartozó gyermekek között % -ban	Gyermekek száma	Tanárok	a 7—14 éves korcsoportba tartozó gyermekek között % -ban	
1870	8 100	199	2	1 156 000	18 500	44
1880	29 000	787	9	1 620 000	21 700	57
1890	55 000	1 492	14	2 118 000	25 500	70
1900	110 000	3 076	24	2 315 000	29 100	70
1910	177 000	5 512	34	2 471 000	33 000	67
1920	179 400	5 045	33	857 000	17 600	58

A 20. század elején az iskolaköteles korú finn gyermekek 34 százaléka járt iskolába. Öt év múlva, az 1905—1906-os tanévben ez az arány már 40 százalékra nőtt, s 1910—1911-re elérte az 51 százalékot.⁶

Ugyanakkor Magyarországon a világháborút közvetlenül megelőző években a gyermekeknek mindössze 15 százaléka nem járt iskolába. Azonos korosztályt vizsgálva Finnországon belül a legtöbb gyermek a déli és a nyugati területeken került iskolába, számuk észak és kelet felé haladva csökkent. A ritka népesség központjaitól való nagy távolság akadályt jelentett az elemi iskolák létesítésében. Ezt részben a szülők elutasító magatartása okozta, egyfajta perifériális magatartás, ami igen jó példája a sajátos finn periferializmust kialakító tényezőknek: a szegényes erőforrások, a nagy távolságok, az erdőlakók bizalmatlansága minden új iránt. Mindezek a tényezők együttesen gátjává váltak az elemi iskolák terjedésének.

Mindazonáltal rohamosan terjedt a gyermekek iskoláztatásának szokása, különösen a népesség központjai körül kialakult gazdagabb területek tevékeny parasztsága körében, de a valódi középosztály, sőt a kisgazdák és a felvilágosultabb mezőgazdasági munkások között is. Az elemi oktatás elterjedése mégis komoly nehézségekbe ütközött. Néhol még a független parasztság is ellenségesen te-

⁶ *Aimo Halila*: Suomen kansakoululaitoksen historia II. 60. 333—334. — *Brian R. Mitchell*: European Historical Statistics 1750—1975 (1980). 790—791. Official Statistics of Finland X. Suomen kansanopetuksen tilasto—51. Statistisches Jahrbuch für Ungarn 1870. 1880. 6. folyt. Annuaire statistique Hongrois 1890—1940.

kintett az elemi iskolákra, míg másutt a kistulajdonosok és a földtelenek gyermekeinek viszonylag nagy hányadát járatták iskolába, amennyiben ezt a gazdasági feltételek és az iskolától való távolság lehetővé tette.

Az általános iskolai oktatás fejlődésének lassúságát a középfokú és egyetemi oktatás gyorsasága ellensúlyozta. Ebben a vonatkozásban Finnország egyértelműen lekörözte Magyarországot, ahol ugyancsak gyors ütemben fejlődött a közép- és felsőfokú oktatás, de a hallgatók igen szűk társadalmi rétegből, főként az uralkodó osztályból kerültek ki.⁷

Arányát tekintve Finnországban több volt a középfokú oktatásban részt vevők száma, mint Magyarországon. Ezt két tényező magyarázza. Finnország esetében a két nyelvi csoport léte legalább részben érthetővé teszi, miért összpontosítottak jobban a közép- és felsőoktatásra, mint más országokban. A másik tényező a jó-

4. táblázat. A tanulók és a tanárok számának növekedése a finn és a magyar középfokú iskolákban 1870—1920 között

	Finnország			Magyarország		
	Gyermekek száma	Tanárok	11—18 éves korcsoportú gyermekek között % ^o -ban	Gyermekek száma	Tanárok	11—18 éves korcsoportú gyermekek között % ^o -ban
1870	4 847	...	1,7	33 000	2 000	1,3
1880	7 260	870	2,4	38 600	2 500	1,4
1890	8 854	1 105	2,3	42 100	...	1,6
1900	13 789	1 336	3,1	64 200	4 200	2,0
1910	23 696	1 925	4,9	77 600	5 200	2,2
1920	32 500	2 178	6,0	56 900	3 000	4,0
1930	49 600		8,0	64 200		5,5
1940	56 300		10,2	83 700		6,0

5. táblázat. A felsőfokú oktatásban részt vevő hallgatók számának növekedése Finnországban és Magyarországon 1870—1920 között

	Finnország		Magyarország	
	Hallgatók száma	A 20—24 éves korcsoportúak között % ^o -ban	Hallgatók száma	A 20—24 éves korcsoportúak között % ^o -ban
1870	685	0,4	2 629	0,2
1880	736	0,4	4 396	0,3
1890	1 863	1,1	6 218	0,4
1900	2 727	1,2	9 700	0,6
1910	3 238	1,2	12 951	0,8
1920	3 589	1,0	12 902	1,7
1930	7 105	2,4	12 611	1,5
1940	9 284	3,0	13 815	2,3 (nagyon kis korcsoport)

⁷ Mitchell i. m. 790. 800., — Statistisches Jahrbuch für Ungarn, Jahrgang 1 1870, 1880.; Annuaire statistique Hongrois 1890—1940. — Iván T. Berend: Economy, Education and Social Sciences, Underdevelopment and Economic Growth 45—51. Tilastollinen osoitus Suomen alkeis Opistojen tilasta ja vaikutuksesta 1875—1876. Official Statistics of Finland (SVT) IX. Oppikoulut 1.

módú parasztságban meglévő igény a műveltségre, és a fakereskedelemből származó extra jövedelem. 1908-ra Finnországban a lakosság számához viszonyítva több egyetemi és főiskolai hallgatót találhatunk, mint bármelyik más európai államban. Finnország még 1932-ben is vezeti a 10 000 lakosra jutó egyetemi hallgatók számában az európai ranglistát, ezért ezt nem tekinthetjük átmeneti jelenségnek.⁸

Az egész lakossághoz viszonyítva Finnországban a teljes vizsgált korszakban magasabb az egyetemi hallgatók száma, mint Magyarországon. Ez a különbség a korszak elején kevésbé szembeötlő, mint az 1880-as, különösen az 1890-es években. Az egyetemi hallgatók magas számát részben a két nyelvi csoport rivalizálásával magyarázhatjuk, ami a politikai tevékenység lehetőségeinek hiánya miatt főleg a kulturális életben zajlott.

A bölcsész és jogász hallgatók a teljes létszám meglehetősen nagy százalékát adták, míg a közgazdasági és a műszaki tanulmányokat folytatók száma még annál is kevesebb, mint ami a finn iparosítás fejlettségi foka alapján várható lenne. A bölcsész tanulmányokat valószínűleg csekély költségük is népszerűvé tette egy olyan, elsősorban mezőgazdasági jellegű országban, mint Finnország. A hallgatók szélesebb társadalmi skáláról toborozódtak, mint számos más európai államban, pl. Magyarországon és Skandináviában. Finnországban több volt a paraszt- és munkásszármazású diák.⁹

Ennek az az oka, hogy a nemesi és a későbbi osztálytársadalom sem volt annyira merev, mint Magyarországon. A feudális hagyományok nem gyakoroltak akkora hatást a finn társadalomra, mint a magyarra. A független parasztság gazdasági, társadalmi és kulturális felemelkedése jóval előbb megindult, s jóval átfogóbb jelenség volt, mint Magyarországon. Mi több, ez a szélesebb társadalmi alap már a munkásságnak a század fordulóján megélenkülő aktivitását is tükrözi, ami különösen az 1905-ös általános sztrájkban nyilvánult meg.

Az egyetemi hallgatók nagy aránya szintén olyan tényező volt, amely potenciális szerepet kaphatott a modernizációs folyamatban — bár inkább tekinthető bizonyos társadalmi jelenségek megnyilvánulási formájának, mint a korszerűsítés közvetlen előfeltételének. Nyilvánvaló, hogy az egyetemi szintű oktatásban résztvevők nagy száma bizonyos hatást gyakorolt a társadalmi változás folyamatára a két világháború között. A széles körű jogi és bölcsészképzés megteremtette az oktatás további kiterjesztésének lehetőségét, ugyanakkor kedvező feltételeket biztosított egy bürokratikus államapparátus felépítéséhez is az Autómia korszakában és a független Finnország első két évtizedében egyaránt. A tanult emberek rétege Finnországban nagy jelentőségű társadalmi csoporttá vált.

A nők az iskolákban és a munkahelyeken

A nők iskolázottsága a legszembetűnőbb tényező, amely megkülönbözteti Finnországot a többi hasonló színvonalon álló országtól. Ezen a területen Finnország volt az első Európában, mind a középiskolai, mind az egyetemi oktatás tekintetében. A nők százalékos aránya az egyetemeken az alábbiak szerint nőtt:

1890	1 ⁰ / ₀
1895	5 ⁰ / ₀
1900	13 ⁰ / ₀
1905	16 ⁰ / ₀
1910	18 ⁰ / ₀
1915	20 ⁰ / ₀
1920	22 ⁰ / ₀

1908-ban a női egyetemi hallgatók arányát tekintve Finnország minden más európai államot megelőzött és azóta is tartja ezt a helyet.¹⁰ A középiskolás lányok

⁸ Mitchell i. m. 808. 810. 811., — Annuaire statistique Hongrois.

⁹ Paivi Elovainio: Korkeakoululaitoksen rakenne ja yhteiskunnan muutos, Sosiologia 1974/5. 5.

¹⁰ Paivi Elovainio: Opiskelijakunnan suuruus ja rakenne Suomen korkeakoululaitoksessa. Sosiologia 1971/5. 262, 268.

száma ugyancsak az elsők között volt Európában. Az 1910—1911-es tanévben több lány (12 372 = 50,6%) tanult a középiskolákban, mint fiú (12 082 = 49,4%).¹¹

A finn nők aktív szerepét még jobban bizonyítja az ipari munkában való nagyarányú részvételük. 1913-ban a teljes ipari munkásság 30,6%-a volt nő (30 100 fő az összes 98 200 főből)¹². Ez magasabb százalékos arány, mint amit ugyanekkor a skandináv országokban találunk, amelyek pedig az iparosítás és a modernizáció számos más mutatójában messze megelőzték Finnországot. 1906-ban Dániában az ipari munkásság 30,5%-a, 1912-ben Norvégiában 22,8%-a és 1913-ban Svédországban 17,3 %-a állt nőkből. Dánia termelési szerkezetén belül nagy súlyt kaptak a hagyományosan és mindenütt sok nőt foglalkoztató iparágak. A nők aránya az ipari munkásságon belül még Magyarországon is magas volt (1910-ben 25%).¹³ Ezt összehasonlítva a nők munkavállalásával — általában — igen magas hányadnak kell minősítenünk. Finnországban az iparban foglalkoztatott nők nagy számát részben az emancipáció magyarázza, amely a modernizáció előfeltétele, s egyben eredménye is. Az alacsony bérszínvonal is ilyen irányba ható tényező volt mind Finnországban, mind Magyarországon. A nők bére átlagosan fele volt a férfiakénak mindkét országban. Az olcsó női munkaerő a finn és a magyar iparnak egyaránt a verseny egyik eszközét jelentette. Miután a férfiak bérei is meglehetősen alacsonyak voltak, sok férjes asszony kényszerült arra, hogy háztartásán kívüli munka vállalásával biztosítsa családjá megélhetését. Akárhogy is tekintjük, ez mindenképpen a régi szerepek és szabályok valamilyen mértékű megsértését jelentette, még akkor is, ha az iparban alkalmazott nők számát nem értelmezhetjük függetlenségük egyik jeleként, mivel a nők többsége nem rendelkezett szakképzettséggel, csak betanított munkát végzett férfiak irányításával. A nők a munkásmozgalomban sem játszottak jelentős szerepet. Döntő többségük csak rövid ideig, férjhezmenetelükig dolgozott, ezért a munkásnők általában fiatalok és hajadonok voltak.

Az iskolázottság és az ipari munka magas foka a finn nők körében — legáltalában részben — egymással összefüggő tényezők. De az iparban foglalkoztatott nők nagy létszáma az áttörés korszakának jelensége is. Magyarországon a gyermekmunka tömeges előfordulása a nők tömeges ipari munkába állásával együtt jelentkezett, ezért aztán nehéz lenne a nők munkavállalását az emancipáció jeleként értelmezni. Mindezen fenntartások ellenére Finnországban a nőknek az oktatásban és az ipari munkában való részvétele egy, a matriárchátus elemeit még őrző társadalomra vallanak, ami az agrártársadalom késői megszilárdulásának következménye, különösen az ország keleti felében. A nők helyzete Kelet-Finnországban erősebb volt, mint a nyugati területeken, bár az utóbbiak számos egyéb kritérium tekintetében fejlettebbek voltak. Például Kelet-Finnországban az 1870-es, 1880-as években az általános iskolák igazgató tanácsaiban (ezek voltak az első közigazgatási szervek, melyekben nők is választhatók voltak) nagyobb volt a nők aránya, mint Nyugat-Finnországban. Ez bizonyos fokig az „elmaradottak haladó szellemének” tulajdonítható. Ilyen módon a periférián és az isten háta mögötti vidékeken a társadalom fejlődésének korábbi szakaszából származó erők bukkantak föl, amelyeket a modernizációs folyamat felszabadított és mozgásba hozott. Ebben a tekintetben a feudális társadalom és az agrártársadalom megkövült hierarchiája a finn és a magyar fejlődés között jelentős különbségeket okozó tényezőnek bizonyult.

„Korszerűtlen” népesedési folyamatok

Berend és Ránki hangsúlyozzák azokat az átmeneti különbségeket, amelyek a periféria és a korábban modernizálódott európai központi területek népességnövekedésében jelentkeznek. A korábbi képlet olyan jellemzőkkel rendelkezett, mint a születések és a gyermekhalandóság magas aránya. E tekintetben Finnország határozottan modernebb volt, mint Magyarország.

¹¹ Official Statistics of Finland (SVI) IX. Oppikoulut, 37.

¹² Riitta Hjerpe—Per Schybergson: Kvinnoarbetare i Finlands industria ca. 1850—1913. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 5 (1977), 39.

¹³ Berend—Ranki: The Development of the Manufacturing Industry in Hungary. 40.

6. táblázat. Születési és halálozási arányok Finnországban és Magyarországon 1870—1920 között

	Születési arány		Halálozási arány	
	Finnország	Magyarország	Finnország	Magyarország
1871—1875	37,0	42,8	21,7	45,4
1876—1880	36,9	44,1	22,7	36,9
1881—1885	35,5	44,6	22,2	33,3
1886—1890	34,5	43,7	20,0	32,3
1891—1895	32,0	41,9	20,6	31,9
1896—1900	33,1	39,5	19,3	27,8
1901—1905	32,4	37,0	19,2	26,1
1906—1910	32,5	36,3	18,2	24,9
1911—1915	32,5	32,7	17,1	23,9
1916—1920	29,2	21,8	20,8	21,7

A magyar népesedés sémája kevésbé modern és inkább agrár jellegű volt, az egész vizsgált időszakban. Ugyanakkor Finnország ebben a vonatkozásban szintén kevésbé volt progresszív, mint a skandináv államok, mert születési és halálozási rátája is magasabb volt azokénál. Így Finnország népesedését — és még egyéb szempontokat is — tekintve, köztes helyet foglalt el Magyarország és Skandinávia között. A népesedési tényezők részben függetlenek és oksági jellegűek, részben összekapcsolódnak a társadalom iparosodottsági fokával, mintegy rész-mechanizmusát képezve.

Berend és Ránki rámutattak, hogy az 1900-as évek elején az északi országok közöttük Finnország mint a legelmaradottabb, népesedési képletükben különböztek az európai periféria többi országától. Azoknak ugyanis magasabb volt a születési és halálozási arányuk.¹⁴ Finnország és Magyarország hasonló helyzetben volt, mivel a gyors népességnövekedés szakasza mindkettőjüknél a társadalom mezőgazdasági jellegű korszakára esett, és nem figyelhető meg náluk az a népességnövekedés és az iparosodás közötti szoros, időleges összefüggés, amit a skandináv országoknál láthatunk. A kivándorlás dacára, amely mind Finnországban, mind Magyarországon — és természetesen a skandináv államokban is — éreztette hatását, a népesedés finn—magyar modellje nagyobb nyomást gyakorolt a mezőgazdaságra és „földéhséget” okozott. Az agrárnépesség növekedését is magával hozta, különösen a kevésbé jómódú rétegekben. Ezért a népességnövekedés és az iparosodási folyamat időleges kapcsolata létfontosságúvá vált a társadalom alakításában. Berend és Ránki kiemelik, hogy nemcsak az iparosodás, hanem az egészségügyi feltételek is befolyásolták a népesedést. Ennek következtében a népesség gyorsabban nőtt, mint ahogy az ipar új munkahelyeket tudott teremteni, és a társadalomban egy folyamatosan növekvő munkaerő-felesleg jött létre. A csökkenő munkaerő-felesleg jelei először az 1890-es években váltak észlelhetővé, s hozzájárultak a bérek növekedéséhez, s általában a foglalkoztatás-politika változásához. Ezek a hatások a skandináv államokban még erősebben jelentkeztek, mint Finnországban, mivel ott a munkaerő-utánpótlás a kivándorlás, az iparosodás és a népesség csökkenése révén inkább csökkent és végül megváltoztatta a munkaerő kereslet s kínálat közti viszonyt.

A gyermekhalandóság változása, mint a modernizáció jelzője

Sandberg vezette be az „emberi tőke” intenzitásának mérésére a gyermekhalandóságot.

¹⁴ Berend—Ranki: *The European Periphery* ... 50—56.

7. táblázat. Az 1000 élveszületésre jutó gyermekhalandóság Finnországban és Magyarországon 1871—1920 között

	Finnország	Magyarország
1871—1875	170	
1876—1880	163	
1886—1890	144	
1891—1895	145	253
1896—1900	139	221
1901—1905	131	212
1906—1910	117	206
1911—1915	110	211
1916—1920	114	202

A gyermekhalandóság tekintetében — akárcsak az általános népesedési modell tekintetében — Finnország kevésbé volt fejlett, mint a skandináv országok, de gyermekhalandósági mutatója így is alacsonyabb volt, mint Európa sok iparosított központi országában, pl. Németországban. Ebben a nők műveltségén és emancipációján kívül a lutheránus vallás közvetlen hatása is tükröződött — az írás-olvasás ismeretével gyakorolt hatása mellett. A protestáns országokban általában alacsonyabb volt a gyermekhalandóság, mint a katolikusokban, így a Finnország és Magyarország közötti különbségekben vallási különbségük is tükröződhet. Tény, hogy a gyermekhalandóság a vallásnak megfelelően nagymértékben eltért az egyes népcsoportoknál, és jelentős különbségeket találunk még 1910-ben is. A gyermekhalandóság a zsidóknál csak a fele volt a görögkeleti-ortodox vallásúakénak. Az ortodoxok után a katolikusok következtek, majd a reformátusok és végül a lutheránusok.¹⁵ A vallási különbségek természetesen területi és társadalmi különbségekkel kapcsolódtak össze. Mindenesetre az egyházak befolyásos tényezőt jelentettek a magyar társadalomban, míg a finn társadalomban ennek a tényezőnek a viszonylag jelentéktelen ortodox egyház felelt meg

Az állami bürokrácia megjelenése és a lakosság mobilizálása

Az 1860-as évek Finnországában és Magyarországon egyaránt fordulópontot jelentettek. Finnországban ekkorra reformokat vezettek be, amelyeknek fontos szerep jutott a modernizációs folyamat megindításában. A négy rend képviselőit a parlamentbe hívták össze, ami a lakosság mobilizálásával járt. Ez különösen az önálló parasztok rétegének jelentett lehetőséget befolyása növelésére. Az 1860-as évek törvényhozói tevékenysége eredményeként megreformálták a helyi közigazgatást, elemi iskolai törvényt fogadtak el, s növelték a finn nyelvhasználati joghatáskörét. Mindez kedvező feltételeket teremtett a társadalmi és kulturális felemelkedéshez, ugyanakkor egy demokratikusabb társadalom kialakulásához, különösen ami a parasztság egyenjogúsítását illeti. A felsoroltakon kívül — és mintegy azok háttéréként — az 1860-as években lényeges gazdasági tényezők is éreztették hatásukat: Finnországnak engedélyezték saját valuta forgalomba hozatalát és használatát, s ez hamarosan egyre jobban függetlenedett az orosz rubeltől. Törvényt fogadtak el a korlátozott felelősségű társaságok működéséről és kiterjesztették a kereskedelem szabadságát.

Mindezeket az intézményi változtatásokat részben a liberalizmus légkörében hajtották végre, a lakosság új csoportjait mozgósították, miközben a régi hatalmi apparátus már fokozatosan veszített jelentőségéből. Ezzel együtt a finnországi változásokat bizonyos fókig a cári bürokrácia is segítette, hogy elidegenítse Finnországot Svédországtól. Ha Finnország példáját más államokéval hasonlítjuk össze, akkor éppen a felemelkedő finn nyelvű értelmiség, a parasztság s az alapjában véve revizionista bürokrácia együttműködése a legsajátosabb jelenség a „polgári forradalom” megindításában. Finnországban a társadalom modernizációját elősegítő törvényhozási döntéseket politikai és társadalmi szempont-

¹⁵ *Annuaire Statistique Hongrois XVIII. 1910. 40.*

ből egyaránt egyedülálló összetételű társadalmi csoportok hozták. Természetesen a finn nyelvű polgárság kialakulása és a parasztság felemelkedése egyként hozzájárult a hagyományos dzsentri-társadalom felbomlásához és korszerűsítéséhez. Ennek során a társadalom új rétegeit mobilizálták, amelyek beleszólást követeltek a döntések meghozatalába. Ha összehasonlítjuk a finn és a magyar társadalom szerkezetét e változások idején, megállapíthatjuk, hogy folyamatuk Magyarországon gyorsabban megindult, mint Finnországban, mivel Magyarország kevésbé távoli periférián található, s területe is kisebb. Mivel a távolságok kisebbek voltak, az új eszmék hamarabb érték el az embereket, ugyanakkor több külföldi tőke is rendelkezésre állt. Az ország önkormányzata a dualista Monarchián belül és a magyarosítási mozgalom kedvező feltételeket teremtettek egy magas színvonalú nemzeti kultúra megteremtéséhez.

Az első világháború előtt a modernizáció társadalmi előfeltételeit tekintve jelentős különbség volt Finnország és Magyarország között: Magyarországon a nemzeti állam és a nemzeti kultúra a hagyományos feudális és dzsentri társadalom légkörben jött létre, miközben a régi uralkodó osztály megtartotta a politikai hatalmat. Finnországban a finn nyelvű burzsoázia nem kötődött olyan erősen a múlt-hoz, mint a magyar földbirtokos nemesség, vagy a polgárság bizonyos része. A finnországi svéd nyelvű polgárság egy része ugyanabba a típusba tartozott, mint a magyar, de másik része liberális nézeteket vallott. A nyelvi kisebbséget alkotó svéd anyanyelvű uralkodó osztály részben a múlt-hoz ragaszkodott, de egyes tagjai kifejezetten a liberalizmusban kerestek támaszt a gazdaság és a társadalom korszerűsítéséhez.

A városi középrétegek sem Magyarországon, sem Finnországban nem voltak úgy áthatva nacionalizmussal, mint sok más, korábban iparosodott országban. A magyar nacionalizmus a finntől eltérően inkább a múltba forduló jellegű, modernség- és kapitalizmus-ellenes volt. Az ekkor még csekély számú finn városi középréteg nem kapcsolódott be a nacionalista mozgalmakba úgy, mint a finn anyanyelvű értelmiség és parasztság. A nacionalizmus nem a múlt és a földbirtokosság ügye volt, mint Magyarországon, hanem lehetőség az új társadalmi csoportok számára a kulturális életbe és az oktatásba való bekapcsolódásra. Berend és Ránki szerint az 1867 utáni politikai és társadalmi haladás olyan szorosan összefonódott a feudális és félf feudális hagyományokkal, hogy Magyarországon nem is beszélhetünk semmiféle burzsoá forradalomról. A magyar nacionalizmusnak erősen antiszemita jellege volt, mivel a városi középrétegek és a vállalkozók jelentős hányada zsidó volt. Ez a tényező határozottabban agrár jellegű kölcsönzött a magyar nacionalizmusnak, amelyben az alapjában agrár jellegű társadalom felső rétegei is érdekelve voltak.¹⁶

A finn parasztság társadalmi szempontból sokkal több összetevőből állt, mint a magyar. A finn agrártársadalom erősen rétegződött volt; a társadalom iparosodása és modernizációja előrehaladtával a gazdasági, társadalmi és kulturális szakadék még tovább mélyült az önálló gazdák, a kisbérlők és különösen a mezőgazdasági munkások között. Ugyanakkor a különbségek mégsem voltak annyira döntőek, mint Magyarországon, bár lehet, hogy a mezőgazdasági munkások és általában az agrárproletariátus helyzete mindkét országban azonos volt. A nagymúltú hagyományok hiánya egyik oka lehet a finn agrárproletariátus 1905-ös általános sztrájkot követő igen korai aktivizálódásnak.

*A társadalom gyors és széles körű mobilizálása
a 20. század elején Finnországban*

Az 1890-es években a finn társadalom modernizációja sok szempontból fölgyorsult. Az egyik alapvető tényező természetesen az ipar fejlesztéséhez kedvező feltételeket teremtő általános nemzetközi gazdasági fellendülés volt. Ez ugyanakkor első ízben hozta egyensúlyba a munkaerő-keresletet és -kínálatot. Úgy Finnországban, mint Magyarországon az iparosítás és a kivándorlás dacára is még látens

¹⁶ Berend—Ránki: *Economic Factors in Nationalism: A Case Study of Hungary at the Turn of the Twentieth Century* 83—88.

munkanélküliség volt a mezőgazdaságban, aminek következtében a bérek — különösen a szakképzetlen munkások bére — alacsony színvonalon maradtak.¹⁷

Finnországban a népesség nyomása először az 1890-es években csökkent, melynek következtében a szegényellátásra szorulóak száma is csökkent. A társadalomra sokféle hatást gyakorolt, hogy több embernek hosszabb ideig és magasabb bérért volt munkája. Erősödött az oktatás és a kultúra gazdasági alapja is, mert a főként vámokból és fogyasztási adókból összetevődött állami bevételek az 1890-es években különösen megnövekedtek. A vámjövödelmek főként a cukor, a dohány, a kávé és az alkohol forgalmából származtak; úgy növekedett az állam lehetősége saját apparátusának fejlesztésére és a kultúra támogatására. A magániskolák többnyire finn nyelvű képzést adó középiskolák voltak, a korábbinál nagyobb összegű támogatásban részesültek. Ugyanakkor a kulturális és tudományos társaságok, az egyházközségek is több pénzt kaptak elemi iskolák alapítására. Az 1860—1900 közötti időszakban az oktatás állami támogatása a tízszeresére nőtt.¹⁸

Az 1905-ös általános sztrájk után nagyon gyors társadalmi mozgásra került sor Finnországban. Különösen a szocialista munkásmozgalom megerősödése zajlott le rekord gyorsasággal, 1906 őszén — nem egészen megbízható forrás szerint, és csak rövid ideig — a Finn Szociáldemokrata Pártnak már 100 000 tagja volt. Az 1907-es választáson a párt 330 000 szavazatot kapott, az összes szavazatok 37 százalékát. Eszerint ebben az időben Finnországban működött Európa (sőt talán a világ) legerősebb szocialista pártja, akár a tagság, akár a választói támogatás alapján vizsgáljuk — bár ezt kissé nehéz bizonyítani, mert az adatok nem teljesen összehasonlíthatóak.¹⁹ A társadalmi mozgásnak ezt a radikális megélenkülését alapvetően az magyarázza, hogy az ún. első elnyomás korában a hatóságok legitimitása kétségessé vált. A vidéki proletariátus nagyarányú mozgósításához — ami természetesen elengedhetetlen feltétele volt az ilyen nagymérvű támogatás megszerzésének — olyan tényezők is hozzájárultak, mint az írni-olvasni tudás növekedése, az elemi oktatás elterjedése és az 1890-es évek társadalmi változásai.

Az iparosodás előrehaladtával Magyarországon is hasonló mobilizációs folyamat játszódott le, mind az ipari, mind a mezőgazdasági munkásság körében. A magyarországi szakmunkások korábban többnyire bevándorlók voltak, a képzetlen munkások pedig az etnikai kisebbségekből kerültek ki, ami erősen hátráltatta bekapcsolódásukat a társadalmi akciókba. Ezen kívül a Magyarországi Szociáldemokrata Párton belül a reformista szakmunkások és a forradalmi szellemű agrárproletárok között feszültségek keletkeztek. A magyar társadalomban növekedett a feszültség, mert egyfelől a feudális uralkodó osztály, a parasztság és a városi középrétegek, másfelől az ipari munkásság és az agrárproletariátus mind létrehozta a saját külön politikai mozgalmát.²⁰

A két világháború között: változó Finnország, stagnáló Magyarország

Az első világháború végén a finn helyzet annyiban hasonlított a magyarországihoz, hogy mindkét országban polgárháború dúlt. Ennek szükséges, de aligha elégséges oka az osztályok közötti ellentétekben keresendő. A finnországi háború kitörésének fontos előfeltétele volt az ország rendjét korábban fenntartó cári hatalom összeomlása. Magyarországon az osztályellentétek és az etnikai kisebbségek függetlenségi harca egyetlen félelmetes egészé fonódtak össze.²¹

A győzelmes ellenforradalom mind Finnországban, mind Magyarországon alapjaiban eltérő társadalmi bázison szerveződött. A finn háborút megnyerő fehérek társadalmilag és politikailag egyaránt igen jelentős mértékben képviselték a pa-

¹⁷ Berend—Ranki: *The Development of the Manufacturing Industry in Hungary (1900—1944)* 40.

¹⁸ Pihkala: *Voltion tulojen ja menojen rakenne 1800-luvun jalkipuoliskolla* 51.

¹⁹ Soikkanen: *Sosialismin tulo Suomeen*.

¹⁹ Soikkanen: *Sosialismin tulo Suomeen*.

²⁰ Berend—Ranki: *The Development of the Manufacturing Industry* 39—46., — Peter Hanak: *The Dual Monarchy, A History of Hungary* (ed. by Ervin Pamlényi) 383—384.

²¹ Istvan Deak: *Shades of 1848: War, Revolution and Nationality Conflict in Austria-Hungary 1914—1920* 87—93.

rasztságot. Helyzetük Németország veresége után, amikor a finn royalisták kénytelenek voltak elhagyni a kormányt — jelentékenyen megerősödött. Magyarországon viszont az ellenforradalom következtében minimálisra csökkent a társadalmi mobilitás, változatlan maradt az osztályszerkezet és a hatalom politikai szerkezete is. Természetesen a gazdasági stagnálás is ebbe az irányba hatott. A területi veszteségek következtében az új Magyarország még a régénél is jobban függött a nemzetközi gazdasági viszonyoktól és kapcsolatoktól. Mivel az ország fő kiviteli cikkei a mezőgazdasági termékek voltak, ez a függőség a korábbinál nyomasztóbban jelentkezett. 1918 és 1923 között a magyar gazdaság lassan talpra állt, de ezt nem kísérte hasonló tartalmú társadalmi szerkezetváltozás. Természetesen a modernizáció a két világháború közti Magyarországon is folytatódott, azonban társadalmi csoportként elkülönülten, sajátos formákban. A társadalom különálló csoportokra aprózódott s ezt a folyamatot a politikai hatalmi szerkezet is segítette.

Finnországot a két világháború közti időszakban európai viszonylatban is az egyik leggyorsabb gazdasági növekedés jellemezte, ami a gazdasági növekedésben és más tényezőkben gyökerező társadalmi változásokkal párosult. A polgárháború következtében felgyorsult a bérlőrendszer felbomlása, s ez a mezőgazdasági szektorban a társadalmi viszonyok kiegyenlítődesét segítette. A magyar fejlődéssel ellentétben a gazdaságok felosztása, a bérlők egyenjogúsítása és az új földek betelepítése az agrárnépesség gazdasági és társadalmi kiegyenlítődesét hozta magával. Különösen fontos volt a kisbérlők felszabadítása, akiknek a helyzete korábban rendkívül bizonytalan volt, valamint a mezőgazdasági bérmunkások arányának csökkenése, akik korábban a leghátrányosabb helyzetben voltak.

Ez a folyamat gazdasági szempontból az erdészeti termékek bővülő piacára és azokra a lehetőségekre alapozódott, amelyeket az alapvetően kistulajdonosi jellegű mezőgazdaságnak, mint nyersanyagszállítónak nyújtott. Ezt a kistulajdonosi mezőgazdaságot a politikai életben határozottan képviselte az Agrár- és Szociáldemokrata Párt is, garantálva egy mezőgazdasági érdekű politikát, például a tejtermékek kivitelének állami segítyekkel való támogatását.

A polgárháború a finn és a magyar társadalomban egyaránt mély politikai ellentmondásokat okozott. Az 1930-as évek végén ezek Finnországban inkább politikai, mint társadalmi jellegűek voltak, míg Magyarországon éppen fordítva. 1918 öröksége különösen abban volt érezhető a finn társadalomban, hogy szinte semmi előrelépés nem történt a munkerőpiacon egy egyenlőségen alapuló, tárgyalások és kollektív szerződések útján megvalósuló rendszer felé. Így a szakszervezeti mozgalom nem játszott jelentős szerepet a finn társadalom formálásában — legfeljebb csak a Szociáldemokrata Párt közvetítésével a parlamentben, az 1930-as évek végén a kormányban (bár 1926—1927-ben Finnországot csaknem egy évig szociáldemokrata kisebbségi kormány vezette), és a helyi közigazgatásban. A szakszervezetek befolyásának hiánya az egyik oka annak, hogy a finnországi bérek alacsonyabban maradtak a skandináv béreknél. A finn ipar számára ez természetesen a verseny egyik eszközévé vált, különösen a feldolgozó iparban. Ugyanakkor ez a jelenség gátolta az élelmiszerfogyasztás növekedését és a hazai piacra termelő iparok fejlődését, míg a mezőgazdasági ágazat kedvező fejlődése és a jövedelmek egyenlőbb elosztása új keresletet teremtett a hazai piacra termelő ipar számára.

A két világháború közti finn társadalom élesen ketté vált polgári és szocialista részre, különösen a politika vonatkozásában. A legfelső rétegben azonban a hagyományos földbirtokos nemességnek és a városi burzsoáziának nem létezett olyan tradicionális megosztottsága, mint Magyarországon, ahol a régi feudális uralkodó osztály megtartotta politikai vezető szerepét. Finnországban a parasztság minden területen jelentős befolyással bírt, míg Magyarországon kimaradt a társadalmat alakító döntések meghozatalából. Magyarországon a gazdasági fellendülés és a társadalmi változások nem érintették a társadalom legalsó rétegeit, a mezőgazdasági munkásokat: míg Finnországban — legalábbis részben — igen.²²

Az „emberi tőke” intenzitását a finn társadalmon belül a gyermekhalandóság arányával mérhetjük. E tekintetben Finnország kezdett felzárkózni Skandináviához és a korábban iparosodott európai országokhoz. Így Finnország igazából modernebb volt, mint amit az iparosodás és az urbanizáció foka mutat. Ez mutatja a finn társadalomban rejlő nagy modernizációs lehetőségeket, nevezetesen az oktatást és azon belül különösen a nők oktatását. Magyarországon a gyermekhalandó-

²² Berend—Ranki: Hungarian Society between the two World Wars, especially 219.

ság még az 1930-as évek végén is eltérő értékeket mutat felekezetenként, híven tükrözve az egyes társadalmi csoportok eltérő helyzetét.²³ A legalacsonyabb a csecsemőhalandóság a zsidók és a lutheránusok között volt. Ebben az esetben is különbség tapasztalható a városok és a vidék között. A mezőgazdasági területeken az ortodox és a római katolikusok még a hagyományos életformájukban éltek, míg a modernizáció különösen a városi felső- és középrétegeket érintette. Finnországban ugyanekkor a városok és a vidék közötti rés szemmel láthatóan szűkülőben volt.

8. táblázat. A gyermekhalandóság változásai az 1920-as években
Finnországban, Skandináviában, az Egyesült Királyságban,
Franciaországban, Németországban és Magyarországon

	1920—24	1925—29	1930—34	1935—39
Svédország	61	58	52	43
Norvégia	53	50	45	40
Dánia	84	82	73	64
Finnország	98	90	74	68
Magyarország	193	175	157	135
Egyesült Királyság	77	71	62	56
Franciaország	105	96	80	70
Németország	127	98	78	72

Röviden talán a következőképpen foglalhatnánk össze a finn és a magyar társadalom modernizálódásának előfeltételeiben meglévő különbségeket: Finnországban az önálló parasztok sok szempontból központi helyet foglaltak el, míg Magyarországon a régi uralkodóosztály megtartotta központi szerepét és befolyását az egész társadalomra még a két világháború között is. Ezért növekedtek az eltérések Finnország és Magyarország között.

Fordította: Molnár György

²³ Annuaire statistique Hongrois, e. g. XXXVIII 1930. 76.; XLVII 1940. 28.